

PODNETY FILOZOFIE M. MERLEAU-PONTYHO

(K 30. výročiu úmrtia)

Pre niekoho je Maurice Merleau-Ponty iba jedným z mien, viac či menej zreteľne sa črtajúcich v dejinnofilozofickom, resp. kultúrnom priereze uplynulého polstoročia. Iný v ňom identifikuje reprezentanta francúzskeho existencializmu, generačného a ideového druhu J. P. Sartra. Pre zasvätenjších predstavuje však osobnosť azda nemenej významnú, aj keď navonok nie tak populárnu ako Sartre, prekvapujúcu spektrom a hĺbkou záujmu o témy a problémy filozofické, estetické, politické, lingvistické. Tí poslední však vidia v Merleau-Pontym predovšetkým dôverného sprievodcu po teréne fenomenológie, ktorý otvára cestu k novému spôsobu videnia sveta, k znovuodhaleniu pradiava, ktoré nás so svetom spája, a tým aj k artikulácii zmyslu bytia. „Pretože sme na svete, sme odsúdení k zmyslu...“ [1, s. XIV] — znie Merleau-Pontyho parafráza známeho Sartrovho výroku o „odsúdenosti k slobode“.

V r. 1991 si pripomíname 30. výročie úmrtia tohto originálneho, hoci nedoceneného francúzskeho filozofa.

Merleau-Pontyho život je výrazom zanieteného úsilia o naplnenie poslania filozofa s vedomím, že filozofické bádanie je neukončiteľné, pretože niet hotových právd. Narodil sa 14. marca 1908 v Rochefort-sur-Mer. V rokoch 1926—1930 študoval na École Normale Supérieure (E.N.S.) v Paríži. Po ukončení vojenskej služby pôsobil ako profesor na lýceách a neskôr až do mobilizácie aj na známej E.N.S. V období protifašistického odboja sa zúčastnil hnutia Odporu. Hlavnému dielu *Fenomenológia vnímania* (*Phénoménologie de la perception*, 1945) predchádzala práca *Štruktúra správania* (*La Structure du comportement*), ukončená ešte v r. 1938, vydaná v r. 1942. Na podklade týchto prác získal titul doktor filozofie. Po vojne sa stal profesorom filozofie v Lyone a spolu so Sartrom i spoluzakladateľom revue *Les Temps modernes*. Uvedená revue bola pre neho platformou pre publikovanie série článkov rôznorodej povahy, ktoré vyšli neskôr aj knižne: *Humanizmus a teror; esej o probléme komunizmu* (*Humanisme et terreur*, 1947) a *Zmysel a nezmysel* (*Sens et non-sens*, 1948). Od r. 1949 pôsobil na Katedre psychológie a pedagogiky Univerzity Sorbonne až do doby, kedy bol zvolený za člena Collège de France. Jeho inaugúralna prednáška, venovaná tejto príležitosti, vyšla knižne v tom istom roku 1943 pod titulom *Chvála filozofie* (*Éloge de la philosophie*). Český preklad vyšiel v zborníku jeho prác *Oko a duch a jiné eseje*. Praha, Obelisk 1971]. Polemická práca *Dobrodružstvá dialektiky* (*Les Aventures de la dialectique*, 1955) je výrazom nielen jeho predchádzajúceho názorového rozchodu so Sartrom a revue *Les Temps modernes*, ale predovšetkým vlastným kritickým pohľadom na teóriu a prax marxizmu. Úvahy o probléme komunikácie a jazyka vyšli v podobe súboru článkov pod názvom *Znaky* (*Signes*, 1960). Osudovým symbolom Merleau-Pontyho poznania o nemožnosti definitívnych odpovedí v oblasti filozofického bádania bola jeho predčasná smrť v máji 1961 v Paríži. Posledný, nedokončený text *Viditeľno*

*

Merleau-Pontyho filozofia sa utvárala najmä na báze troch ideových zdrojov (Husserl, Heidegger, Gestalt-teória), nezanedbateľné sú však aj ponety francúzskej myšlienkovkej tradície (Malebranche — Maine de Biran — Bergson). Ako Husserlovho stúpenca a pokračovateľa ho osobitne zaujímajú možnosti fenomenológie riešiť problémy, ktoré považuje za kardinálne a na ktorých buduje svoju filozofickú koncepciu. Vo *Fenomenológii vnímania* ich artikuluje v troch častiach ako problém tela (teória telesnosti), problém vnímania (teória vnímania) a problém subjektivity (koncept subjektivity ako „l'être-au-monde“, „bytia-na-svete“).

Fenomenológia je pre Merleau-Pontyho spôsob myslenia, ktorý v záujme požiadavky návratu „k veciam samým“ obracia našu pozornosť k pôvodnej skúsenosti o svete, k „ponoreniu sa“ človeka do sveta, k jeho otvoreniu sa svetu, k tomu stavu, ktorý predchádza každému poznaniu. Akcent na „prežívaný svet“, na to, čo tu neustále je ako „neodcudziteľná prítomnosť“, signalizuje zároveň filozofov odstup od vedy a protest proti suverénite vedeckého myslenia a jeho zámerom vniešť poriadok do našej prvotnej skúsenosti. Vedecké myslenie, myslenie o obecných predmetoch, je — ako zdôrazňuje Merleau-Ponty — myslením „z vtáčej perspektívy“, je teda druhotné vo vzťahu k tomu poznaniu, ktoré získavame na základe vlastného videnia sveta a osobnej každodennej skúsenosti. Popisovať, nie analyzovať, taká požiadavka rezultuje z filozofie založenej na prirodzenom postoji k svetu.

V intenciách Heideggera pre Merleau-Pontyho svet je daný človeku bez sprostredkovateľa, pretože človek je „bytím-na-svete“ a nie „vnútorným človekom“ (odkaz na sv. Augustína), ktorý by garantoval pravdu. Z tejto pozície vyplýva moment závažný z hľadiska ďalších filozofických úvah: svet nie je jednoducho predmetnosťou, pretože o veciach uvažujeme vždy v súvislosti s bytím ľudskej existencie. Evokuje totiž otázku, aké sú naše spojenia so svetom, s bytím, ktoré je tu už pred každou reflexiou; ako porozumieť našej angažovanosti vo svete, ako uchopiť existenciu v jej fakticite a nenechať pritom vedomie „utopiť sa“ v nepriehľadnosti bytia.

Merleau-Ponty využíva prostriedky fenomenologickej redukcie a intencionality na dočasné prerušenie nášho tesného spojenia s vnímaným svetom a na obrat k vedomiu, ktoré sa pýta na vlastnú konštitúciu, podstatu. V tomto procese „prýštenia sveta“ vo vedomí nachádza cestu k pochopeniu a pojmovému vyjadreniu našich vzťahov so svetom, k prejavaniu sa tých intencionálnych nitíek, ktoré nás so svetom viažu, k odhaleniu zmyslu toho, čo sa stáva centrom našich aktov. Prítom základom všetkých našich aktov i nášho poznania je podľa Merleau-Pontyho skúsenosť vnímania. Ide o taký spôsob koexistencie subjektu so svetom, v ktorom sa svet (vec, udalosť) odhaľuje z rozličných aspektov a nadobúda tak pre nás zakaždým nejaký zmysel. Z tohto pohľadu sa *Fenomenológia vnímania* orientuje na povahu ľudskej existencie ako l'être-au-monde“, „bytia-na-svete“ a ako absolútneho zdroja, ktorý robí jestvujúce bytím „pre mňa“. Táto orientácia je zároveň kľúčom k pochopeniu Merleau-Pontyho prechodu od Husserla k Heideggerovi, teda k tematizácii

existenciálnej problematiky. Má tiež prispieť k demystifikácii predstáv o bytí: má za cieľ sproblematizovať pravdy skonštruované v reflexívnych analýzach a prijímané ako nemenné a nezávislé od človeka, eliminovať konštruovanie sveta indiferentné vzhľadom k prežívanému svetu, uskutočňované iba na základe apriórnej sebaistoty cogito (descartovská ilúzia) či suverenity vedeckých postupov (scientistická ilúzia). Naopak, vedenie musí byť súčasťou našej skúsenosti a od nej odvodené, ak sa nemá uzavrieť do pasce abstrakcií a o ničom nevypovedajúcich znakov. Nie poznanie vzťahu vecí navzájom, ale ich vzťahu k nám je rozhodujúce pre pochopenie toho, ako existuje svet pre mňa.

Tento smer Merleau-Pontyho úvah považujeme za významný z hľadiska riešenia dôležitého aspektu vzťahov človeka a sveta, aspektu, ktorý je z jeho pohľadu rozhodujúcim: pochopenie životného procesu človeka ako jedinečného spôsobu bytia vo svete, existencie, ktorá je zároveň spontánnou aktivitou i zdrojom zmyslu. Pre Merleau-Pontyho jediná cesta, ako porozumieť svetu a človeku, ako popísať ľudskú skúsenosť, ako uchopiť zmysel vnímanej veci, historickej udalosti..., vedie cez východisko, ktorým je individuálna existencia ako absolútny zdroj, určujúci vzťah k tradíciám i prítomnosti, k prírode i k iným ľuďom. Inými slovami, cez existenciálny postoj, kde veci, udalosti nadobúdajú svoj zmysel tým, že sa stávajú bytím pre mňa, pretože som to práve ja, kto ich robí bytím pre mňa, a teda bytím v jedinom zmysle, aký toto slovo môže pre mňa znamenať.

Merleau-Ponty nás v tejto súvislosti nabáda k docneniu problému tela a telesnosti. Vychádza z toho, že naše vzťahy so svetom sa realizujú na pozadí nášho vtelenia do prírody a istej historickej situovanosti. Telo nie je jednoduchým objektom medzi objektami, ale je živým obalom našich aktivít a intencií, sprostredkovateľom našich zážitkov a životnej skúsenosti. Práve prostredníctvom tela sa subjekt pripája k svetu, telo sa stáva výrazom jeho intímneho spojenia s objektami. Na druhej strane, telo zostáva vždy v horizonte vizuálneho poľa subjektu, nie je „pred“ ním, ale s ním, je vždy prítomné ako integrálna súčasť subjektu a jeho skúsenosti.

Merleau-Ponty neprijíma sartróvskú ideu, podľa ktorej subjektivita je vedomím bez tela, pretože ako telesná je redukovaná na objekt pre druhého a cez objektivizáciu v pohľade druhého zbavená slobody. Jeho koncept subjektivity je odlišný tak od heideggerovského „bytia k smrti“, „bytia v úzkosti“, ako aj od sartróvskej predstavy o „vrhnutosti človeka do bytia“. Naopak, človek ako „bytie na svete“ je bytím, ktoré *obýva* svet, je v ňom zakotvené. Svet, do ktorého sme sa narodili, je síce daný, ale nikdy nie kompletne konštituovaný. Merleau-Ponty tu nachádza priestor pre slobodu, voľbu, individuálnu angažovanosť a zároveň stavia súhrn a podmiernenosť skúseností subjektivity a intersubjektivity ako predpoklad odhaľovania zmyslu bytia. Merleau-Ponty odmieta predetermináciu a predestináciu bytia. Jeho téza o „odsúdenosti k zmyslu“ nie je odrazom tragickej ani teleologickej vízie, ale viery v možnosť dať každej veci, udalosti, ktorá ma obklopuje, ľudský zmysel, porozumieť jej, usúvzťažniť ju s mojou vlastnou existenciou. V tomto kontexte — v intenciách heideggerovskej inšpirácie — je svet chápaný nie ako čistá predmetnosť, ale vždy už v spojitosti s bytím ľudskej existencie. Neznamená to, prirodzene, popretie existencie sveta pred človekom, ale len potvrdenie toho, že bez jeho predvedeckej skúsenosti a existenciálnej výpovede mu chýbal ľudský zmysel.

Prínos Merleau-Pontyho prístupu vidíme v akcente na individuálno-osobnostný aspekt vzťahu človeka a sveta, v kontrapunkte k tým úskaliam, ktoré nieslo so sebou vedecké myslenie, fixujúce každé súcno ako objektivitu indiferentnú k našej existencii. Jeho koncept človeka a sveta chce otvoriť priestor subjektivity, človeku ako telesnej, vnímajúcej a mysliacej bytosti, situovanej v prírodnom a sociálno-historickom svete, ako zdroju spontánnej aktivity a zmyslu. Odrazom tohto úsilia sú aj úvahy o poslaní filozofa a úlohách filozofie (porovnaj *Chvála filozofie* v [2]): „Ak filozofovať znamená odhaľovať prvotný zmysel bytia, potom nefilozofujeme, ak opúšťame ľudskú situáciu: naopak, je treba sa do nej hlboko ponoriť“ [2, s. 113]. Zmysel filozofie vidí Merleau-Ponty v spochybňovaní existujúceho a v hľadaní takých riešení, ktoré by sa neodvolávali na minulé autority. Uvedomuje si ťažkosti spojené so zdôvodňovaním statusu filozofie v spoločnosti v dobe, ktorá ju z akýchkoľvek dôvodov odmieta. Upozorňuje, že preferovanie filozofických tradícií a ich tzv. obhajoba je pohodlnejšia ako objavovanie nových hodnôt, avšak takýto návrat signalizuje stagnáciu, resp. úpadok myslenia. Filozofia podľa neho zostane sama sebou, pokiaľ vzťah k bytiu, k druhým, k svetu bude problémom. Z jeho úvah však vyplýva nevyhnutnosť udržiavania istého napätia medzi problémom a jeho riešením ako garancia toho, že nič v živote ani v dejinách nie je definitívne, že niet univerzálnych dejín, ktoré by mali vopred vpísaný svoj zmysel, a ktoré by sme mohli vyčerpávajúco preskúmať. Z tohto pohľadu je inštruktívna jeho myšlienka o tom, že ľudstvo možno nikdy neprekročí prah svojej prehistórie, ak likvidácia iracionálnych dejinných foriem vyústi v chaos, pretože príslušné sily nebudú schopné vytvoriť nové formy.

Merleau-Ponty je vyzdvihovalý, ako filozof údivu, filozof zmyslu, ako najvýznamnejší fenomenológ po Husserlovi a Heideggerovi, ale i kritizovaný, že zostal na polceste medzi transcendentálnou filozofiou a existenciálnou analytikou, nevyužívajúc celkom možnosti fenomenológa pre etablovanie vlastného ontologického modelu otvorenosti človeka vo svete. To je jeden z postojov. Nám sa jeho dielo javí ako presvedčivý doklad ocenenia vysloveného Sartrom v spomienkovom článku *Merleau-Ponty živý*. Podľa Sartra Merleau-Ponty nikdy neprestal byť humanistom. Každý človek je pre neho záblesk, ktorým je dané všetko od jeho okamžiku. Na rozdiel od Heideggera, ktorého jedinou starosťou je bytie, a navzdory niekedy spoločnému slovníku „zostáva Merleauovou hlavnou starosťou človek“ [3, s. 806]. Merleau-Pontyho filozofické dielo sa tak pre nás stáva výzvou k znovuobjavovaniu „novej tváre sveta“, sveta, v ktorom sa nielen realizuje naše poznanie, ale aj naplňa naša existencia, práve preto, že v ňom nič nie je vopred rozhodnuté.

Dagmar Smreková

LITERATÚRA

1. MERLEAU-PONTY, M.: *Phénoménologie de la perception*. Paríž 1972.
2. MERLEAU-PONTY, M.: *Oko a duch a jiné eseje*. Praha 1971.
3. SARTRE, J. P.: *Merleau-Ponty živý*. In: *Filosofický časopis* 1965 č. 3 a 5.